

LEVÉL LUKÁCS GYÖRGYHÖZ ÉS KARL BARTH-HOZ*

HANS-JOACHIM IWAND

1.

Kedves Lukács György

1955. április 13.

Ha ma én is azon sokak közé tartozom, akik reménységüket és köszönetüket fejezik ki Önnek, és azt kívánják, hogy Ön továbbra is jó egészségben éljen és alkosson, akkor ez elsősorban azzal az Önnel és Feleségével lezajlott feledhetetlen találkozással függ össze, amelyre oly ígéretes módon került sor Stockholmban, különösképpen az „Arany Békében”, és amely mindmáig oly nagy hatással cseng vissza bennem.

Időközben megjelent az Ön legutóbbi és oly jelentős műve is „Az ész trónfosztása”, amelyet nagy élménnyel és – Ön meg fogja érteni – némi kritikával is olvastam és használtam. Különösen a fiatal Hegellel kapcsolatos kutatásaitól nem tudok szabadulni; ezeknek mind pozitív, mind negatív értelemben egyenesen nyugtalanító hatással kellene lenniük mind az idealistákra, mind az antiidealistákra; engem jelenleg nagyon fogalkoztatnak, és számomra azt mutatják, hogy Önben láthatjuk – szinte azt szeretném mondani – az egyetlen német nyelven író irodalomtörténészt és filozófust, aki képes volt nagy és lebilincselő perspektívába állítani Európa XVIII. századtól máig tartó fejlődéstörténetének belső összefüggéseit.

Még egyáltalán nem múltak el az utóhatásai azoknak a félelmetes eseményeknek, amelyek kontinensünk 1918 után mindenütt föltörő megújulását kioltották és messzire visszavetettek minket. Valamennyien ezekkel küzdünk, ahogyan a fölkelő Nap küzd a völgyek ködével. Ez a küzdelem, amelyben Ön oly mértékadó és bátorító, oly produktív és Keletet–Nyugatot egyként áttekintő szerepet játszik,

* Hans-Joachim Iwand (1899–1960): német evangélikus lelkész, teológus; részt vett a Hitvalló Egyház mozgalmában. A leveleket lásd: *Eine Auswahl*, hg. v. P. P. Sängers, EVA, Berlin 1979, 107–109, 139–143. o.; 24 és 30. sz. levél. *Briefe, Vorträge, Predigtmeditationen*.

valószínűleg nélkülözhetetlen értelemmel bír majd a valódi frontok kibontakozása és a jövődő világ arculata szempontjából. Ma mélyebbre vagyunk visszavetve, mint akkoriban voltunk, hogy nagyobb mélységből kiindulva építkezzünk és jobb alapot rakjunk, mint az volt, amelyről 1918 után úgy véltük, hogy teherbíró lesz. Ön eltörölhetetlen érdemeket szerzett ebben az építkezésben – nem szükséges felsorolnom, mi indít erre a mondatra –, és némelyeket arra bátorított, hogy ne hagyják veszni az erre a nagy célra nyíló kilátást.

Nem tudnék Önnek szebbet kívánni 70. születésnapján, mint hogy még valamivel többet láthasson meg saját szemével az új Európáért folytatott szellemi fáradozásának gyümölcseiből.

Természetesen sok minden megmarad, ami divergál. De a konformizmus még sosem volt európai élettörvény sem Keleten, sem Nyugaton, és micsoda nagy és boldog jövőt ígérő ügy útját egyengetnénk, ha sikerülne a látszólag merev ellentéteket termékeny és az életet segítő feszültségben föloldani a nagy Hegel értelmében, és ezt a fejlődést az emberek szolgálatában, nem pedig félelmük fokozására kibontakoztatni. Hiszem azt is, hogy népeink vágyakozása, főként azoké, amelyeket próbára tett a szenvedés és a harc, erre irányul, mint ahogy az élet a Nap felé fordul. És amikor Önnel és más barátaimmal, különösen Anna Seghersszel Stockholmban összetalálkoztam – más táborból jöve és más táborban is állva ugyan, de a béke ügyétől és a magasabb szférában való kiengesztelődéstől mozgatva és ennek az ügynek odaszántan –, akkor legalább a mi kis körünkben azt láttam, hogy valami új van születőben, hogy mind szellemi, mind materiális életünk ennek az újnak a sikerétől függ, és hogy a megtérés, valamint a béke sikere rejtje magában annak a jövőnek zálogát, amelynek lehetőségei közül ma – a szembenállások következtében – csak a negatívakat látjuk.

El kell mondanom, s legyen szabad megismételnem azt, ami már Stockholmban mozgatott engem: Ha az emberiséget ma az a veszély fenyegeti, hogy két részre oszlik, és többé nem látja, hogy még mindig ugyanaz az *egy* Nap süt a Földre és ugyanaz az *egy* termékenyítő eső hullik „igazakra és gonoszakra”, akkor én ezenközben az osztatlan és oszthatatlan emberiség oldalára szeretnék állni, és azt szeretném kívánni, hogy véleményeink egész különbözőségével és talán annak különbözőségeivel is, amit hiszünk, *egy* világban éljünk. Csak ez lesz az igazán emberi világ, csak ez a világ válhatik azzá a szántófölddé, amelyben a Szellem magva valódi emberiségre vettetik el és nő fel. Ön döntő módon járult hozzá ahhoz, hogy szemünk elé állítsuk ezt a célt, és Önnek tudnia kell, s éppen ezen a sok támadáson és elismerésen keresztül kivívott évfordulón kell tudatában lennie, hogy itt Nyugaton is él valami az *egy* világra irányuló nagy reményből, amely ma hatalmas lépést tesz előre felé, nem az ész trónfosztása, hanem annak győzelme révén.

A *mai* Európa – ce n'est pas raisonnable! Ebben bízunk, és ez vezérelje szavainkat és tetteinket!

Ha most nem szereztem volna róla tudomást, Stockholmban eszembe nem jutott volna, hogy Önt hetvenévesnek nézzem. Bárcsak az elkövetkező évtized éppoly

kevés nyomot hagyna az Ön értelmének éleslátásán és szellemének tüzén, mint az eddigi évgyűrűk.

Ezt kívánja Önnek az Ön igen odaadó híve

Hans Iwand

2.

Karl Barthhoz

1959. december 31.

[...] Éppen most hozta meg a délutáni posta december 27-i prédikációdát. Igen szép, s ha az ember egyszer elolvasta, rögtön el kell olvasnia még egyszer. Úgy van vele, mint valami szép zenedarabbal. A vég összefonódik a kezdettel. S aztán ha kétszer elolvasta az ember, már fejből tudja, és egyben éli is. Így van ez. Ez az evangélium csodálatos hatalma, s Te úgy tudod hirdetni ezt az evangéliumot, ahogy csak kevesen. A háború idején nem mindig volt egészen egyszerű dolog prédikálni, hiszen mégiscsak Dortmundban voltunk, a folytonos légitámadások közepette, gyakran inkább ott, ahol a hegyek összeomlanak, mint a kegyelem szilárd szövetségénél. Olyankor mindig elővettem egyik prédikációdát a „Komm Schöpfer Geist”-ből vagy Gollwitzer „Wir dürfen hören”-jéből, lassan és figyelmesen olvastam, míg nem lángra kapott bennem, és ismét a helyes vágányra kerültem. Ez több volt, mint kommentár. Igazi prédikáció! Az ember rákerült a fölülről jövő, helyes lejtőre, s megértette, hogy a gépezet kerekeit az írás vizei hajtják. Micsoda helyzetekben mondhatták ki az akkori emberek ilyen hittételeket! Megfoghatatlan. És hogy megállnák mindmáig! Segítségükkel az ember talpra tud állni ott, ahol minden talaj süllyedni látszik. Ó, Karl, Te már sok mindent ajándékoztál nekünk – igen, tudom, nekünk kisebbednünk kell, Neki növekednie kell, de mégiscsak nagy dolog, ha egy ember műve kiállja a tűzpróbát!

Szégyellem magam, hogy ilyen sokáig nem írtam. De nem éreztem jól magam, tavasszal egyáltalán nem, s már attól féltem, hogy meg kell válnom a földi porhüvelytől. Ugyanis összes gondolataim szanaszét futottak, olyanok voltak, mint a vadlovak, amelyeket nem tudtam kordában tartani. Persze valami ilyesmit minden kételkedésben és viszontagságban megél az ember, de aztán ismét összeszedi magát. De tavasszal tényleg csehül állt a dolog – olyan volt a fejem, mint egy üres kalitka, amelybe mindenféle jószág befészkelte magát. De aztán javult a helyzet, és svédországi nyaralásom után, ahol sokat fürödtem, sokat voltam levegőn és sétáltam az erdőben, ismét jól vagyok. Ismét a koromhoz illő mértékű életkedvem van. Néha éppenséggel azt kívánnám, hogy még egyszer fiatal legyek, amikor azt látom, milyen ízetlen és poshadt levegőn élünk itt, és

hagyjuk, hogy tisztán kegyelemből nekünk ajándékozott, újra ajándékozott életünk rombadőljön. Az élet nem éppen a javak legnagyobbika. Hogy akkoriban rosszul éreztem magam, annak oka az lehetett, hogy nagyon erős gyógyszert adtak a magas vérnyomásom ellen – ennek nem kell föltétlenül a téboly kezdetének lennie! Ez még megnyugtató.

De az ember ugyancsak megbolondulhatna, mint német a németek között. Megint ez az elbizakodottság, megint a szemet-hunyás mindazon nyomorúság fölött, amit azoknak az embereknek – főként – Keleten okoztunk, megint ez a stílus, hogy azokat a népeket „Untermensch”-ekként kezeljük, most természetesen az erős USA-val a hátunkban! Hál' Istennek Dulles már nem vezet minket az új évbe. Végre észrevehető legalább valami értelem. Ostoba beszédek „a haza napján”. Követeljük – Istenre és a Chartára [a hazájukból elűzött németekére] hivatkozva! – a „hazát”, a szónokok régi náci és balti bárók, és már megint mindenki hallgat nálunk, mintha megigézték volna. Mintha ismét mindenki térdre hullana a régi német varázsigék előtt. Ezt bírja ki, aki tudja! Hozzá a tanácselnök [Debelius] tirádái az ateizmus ellen. Világkongresszust tervez az ateizmus ellen Berlinben, 1961-ben, s ott le akarja tenni a tógáját – ő, ezek az örültek. És mi mindebben a szaktudomány dicséretével igazoljuk magunkat fakultásainkon. Ez volt már 1945 mottója is. De egyetemi hallgatókként nem azt énekeltük: Csak az Ördög semleges? Ha újabb próba jön, az Ördög ebből a semlegességből fog előlépni, és fogja birtokba venni az annak rendje s módja szerint földiszított házat. Ez az én gondom.

Igen, és aztán – de ezt nem szívesen mondom meg nyíltan –, ha elnézem a mi európai civilizációnkat, ha elgondolom, hogy ezek ugyanazok az emberek, akik azt művelték, amit műveltek, és azt látom, hogyan élünk – akkor néha-néha a próféták képeire kell gondolnom, Izajás bevonulására, Ámosz kosarára az érett gyümölcsoékkal és Jeremiás gőzölgő fazekára, és attól félek, nem ízlünk már Istennek! Ó, mi németek, micsoda rejtélyes nép vagyunk mi! Mindenesetre – valóban csodának kellene történnie ahhoz, igazi csodának napjainkban, hogy ne mi magunk vessünk véget magunknak az atombombával. Az ehhez szükséges intézkedéseket megtették, és azok megintcsak biztosítást és igazolást nyertek a legkeresztényibb párt és az ún. „egyházi férfiak” által. Egyszer mégiscsak meg kellene próbálni fölfedezni az Újszövetségben az „egyházi férfiakat”. Schniewind ilyen esetekben mindig azt mondta: Fordítsák csak le egyszer görögre! Ez a bolondokháza, ahol élünk, s hozzá a diákok, akik olyan jók hogy az ember szeretné megduplázni testi és szellemi erőit, hogy az lehessen számukra és azt adhassa nekik, amire vágyakoznak. Ez a mi felszíni, nem tulajdonképpeni, de mégis figyelmen kívül hagyhatatlan bajunk: Nem lehetünk keresztények a CDU-program keretében. A CDU-program nem más, mint a még egyszer politikai formába öntött theologia naturalis christiana. Ezért nem képesek az „istentelenséget” sem fölfogni, és valami olyasmihez csapják hozzá, ami nem az. Pontosan arról van szó, amit Te mondasz az [Egyházi Dogmatika] III,3-ban a semmis (das Nichtige) fölcseréléséről. „A népecske sosem érzékeli az Ördögöt.” Ezért, amikor

ez nem történik meg, amikor itt a döntő belátásra és fordulatra nem kerül sor, ti. hogy elkezdenék megkülönböztetni az igazi keresztyénséget annak látszatától, akkor reménytelen az eset. És itt rendszerint csődöt mondanak a fakultásaink. Azt remélik, hogy „keresztyén oktatásukat” a természetes vallásnak ugyanazon fundamentumára építhetik, amelyet „a levegő fejedelme” – az újság-, a rádió- és az egyházlevegő fejedelme – saját birodalmának tekint.

De így nem végződhetik az év és ez a levél. Valami jóról is be kell számolnom Neked. Többek közt egyvalamiről, amit már több mint egy éve magamban hordozok. Amikor Magyarországon voltam, egyszer csak hirtelen – Fischer Annie koncertjén, aki a nácik idején életben maradt zsidó nő, kiemelkedő zongorista – Lukács György állt mellettem. Barátja a művésznőnek – beszélgettünk valamiről, és akkor azt mondta: „Ha látja Barth urat, és ő nem utasítja el, hogy elfogadja egy ateista üdvözetét, akkor kérem, adja át neki üdvözetemet (akkoriban azt hittük, el tudsz jönni Frankfurtba). Nincs már kedvem mai német filozófusokat olvasni. De a Dogmatikáját olvasom. Ez Németország nagy szellemi mozgalma.” Egy esztétikán dolgozik, és meg fogja próbálni, hogy megalapozza a kommunisták számára a lenini visszatükrözési elméletet. Lukács mérhetetlenül okos, és Bereczky mellett egyike azoknak, akik a legjobban imponáltak nekem Magyarországon. A magyar egyháznak oly nagy lehetőségei voltak, és sok jó teológusa van, de a háború utáni évek nem voltak jók a számára. Vezetőik – Bereczky és néhány barátja kivételével – megpróbálták áttelelni, míg a bolsevista vihar elvonul. Ebben lényeges vétke van Budapest liberalizmusának. És bizonyára Genfnek is. Meglehet, Hromádka túl messzire ment a magyarokhoz írott levelével; éppen akkor, amikor a hajót a jobbra-borulás veszélye fenyegette, és mindenki megőrült, mindenki, itt Nyugaton és Keleten egyaránt (mit csináltunk, kérlek, Varsóban, amikor a lengyelek föllázdadtak!) –, akkor ő erőteljesen a baloldalra lépett. És Bereczky beteg volt. Különben sok minden másként történt volna.

Nemrég Varsóban voltam. Először 1933 óta. A lengyelekkel való találkozás nem volt olyan nehéz, mint gondoltam. A lengyelek velünk szembeni magatartása megszegyenítően barátságos a mi száműzöttjeink vezetőinek szavaihoz és gesztusaihoz képest. Ezek potens német-nemzetiek. De a protestantizmus helyzete rendkívül nehéz. Az 1 100 000 evangélikusból 1000 000 maradt meg. Kevesebb mint tíz százalék. Fiatal, ügyes teológushallgatóik, akiknek előadást tartottam, olyan szegénységben élnek, amely a mi 1946-os szegénységünkhöz hasonlít. Nagy és jó akadémia lenne szükségük, de ki tud segíteni? Mi csak közvetve tudunk. A németek sajnos megint alaposan beleártják magukat a dolgokba nacionalista hajlamaikkal. Mindenütt abba a tézisbe botlunk, hogy nem lesz evangélikus egyház – a németek nélkül. Mintha a szlávok nem önmaguktól fordultak volna a reformáció evangéliumához. De voltak ott egészen csodálatos találkozásaim, részben egészen privát jellegűek, nyomorúságos szobákban, két-három lengyel evangélikus lelkésszel. Krisztus ott valóban teljesítette ígérését, és mi tudtunk aztán egymással imádkozni, át tudtuk ölelni egymást, és túl annyi jogtalanságon és retteneten, a béke hídját tudtuk fölépíteni. Egészen csodálatos volt. Föl fognak

keresni minket, és együtt leszek keletporosz testvéreinkkel. Mindig csak azt kérdezték: Vannak-e még mások is Németországban, akik így gondolkodnak? És a szemükben könnyek voltak.

Decemberben aztán még Cottbus-ban voltam G. Jacobnál, 200 lelkészénél és derék feleségeiknél. Mindez megerősítő volt – és eleven bizonyítéka annak, hogy legfőbb ideje, hogy a Tanácselnök úr szabaddá tegye az utat az evangélium egyháza számára.

Már csak egyet – még sok más lenne! –; szívesen Neked ajándékoznám a tanulmányokat, nyomorúságosan csekély jelzésként mindazokért a nagy dolgokért, amelyeket Tőled kaptam. Levelezőlapodból azt veszem ki, hogy már megvannak Neked. De szívesen venném, ha ennek ellenére Neked adhatnám – igen, pont erről van szó. Ma már ezt nem tudnám így mondani a „Túl a Törvényen és az Evangéliumon”-t illetően. Egyáltalán, ami ott a Törvényről áll, azt ma már nem képviselem. Csak az nyitotta meg a szememet erre, hogy a lutheránusok csődöt mondtak az egyházi harcban, és ez megtanított rá, hogy különbséget tegyek Isten parancsa és ama időtlen Nomos között, amely mindenféle tartalommal megtölthető. Ez éppen egyike az egészen nagy tragikumoknak – vagy hogy is fejezzem ki –, hogy nem tudtunk egyidejűleg a Te Dogmatikád nyomában maradni, hogy nem kötetről kötetre jutott el hozzánk és segített nekünk, mint a többi dolog, és így nem lehetett bevonni a teológiai mozgalomba. Így most mindnyájan utána kullogunk. Hiszen időre van szükség a megértéséhez. És Schleiermacher meg Melanchton kezdeményezései eközben bizonyos átalakításokkal továbbélnek Bultmann teológiájában. De meglesz. Eljön az ideje.

Némelykor elveszítjük az utat, de aztán ismét itt a világosság, és mi tudjuk, hová tartozunk. Köszönöm a prédikációt, köszöntésedet és barátságodat. És ha nemcsak ámtás minden, akkor mégsem egészen hiába reméltünk Istenben és tartottunk ki Mellette minden bajunkban. Egyszer talán mégiscsak – teljesen érdemünk nélkül – úgy alakít mindent, hogy a mag nem csupán tövisek közé és sziklára hull.

Örökös hálával és a legjobbakat kívánva, Neked és alkotómunkádnak, a Te

Hans Iwandod.

(Fordította Gromon András)